

olvasóink elé új, jelenleg megvalósíthatatlan programmal lépünk. A rendelkezésünkre álló tért tehát elsősorban a növény-tani szakosztályban elhangzott előadások közlésére fogjuk felhasználni.

A „Botanikai Közlemények“
szerkesztősége.

Gombocz Endre: Adatok az újabbkori magyar botanika történetéhez.

III. közlemény.¹

Nagyajtai Cserey Farkas.

Cserey Farkas-ról a biografiák aránylag keveset tudnak. Fia volt idősb nagyajtai Cserey Farkas udvari tanácsos és referendariusnak. Bécsben 1773. október 28-án született és ugyanott halt meg 1842. dec. 25-én. A napoleoni háborúk idejében őrnagyi ranggal beállt a nemesi felkelő seregbe, de magában a hadjáratban részt nem vett. Fel van jegyezve róla, hogy igen művelt ember volt, hogy a botanikával mint műkedvelő ugyan, de szenvedélyesen foglalkozott és krasznai kertjét valóságos botanikus-kertté alakította, hogy a kolozsvári botanikus-kert eszméjét is ő pendítette meg és mint Kazinczy Ferenc legmeghittebb barátja, vele élénk levelezésben állott. Életrajzirói többet nem mondanak róla.

Még mikor a pesti botanikus-kert történetére vonatkozó adatokat kutattam, ötlött szemembe az 1818-iki Magyar Kurir egy cikke, mely arról tudósít, hogy Cserey Farkas épen azon a helyen, hol kertjében egy szőlőlevelű Kitaibel-füve van, Kitaibel érdemeinek megtisztelése végett egy emlékkövet állított fel a nagy magyar botanikus munkásságát méltató felirattal.² Már akkor meg lehetett, a kegyeletnek hazánkban az akkori időkben oly ritka megnyilvánulása is azt a meggyőződést ébresztette bennem, hogy a nemes tett mögött egy finom lelkű, a tudományért lelkesedni és tenni tudó férfiú kell hogy álljon. Kazinczy Ferenc levelezésének áttanulmányozása után tényleg egy, a francia felvilágosodás eszméinek hatása alatt álló, a kölcsönös megértést kereső, az egyetemes emberiért rajongó, de emellett forró nemzeti érzésű, irodalmilag művelt, nemes eszméktől hevített, nagy koncepciójú, tennivágyó, áldozatkész, különösen a botanikáért lelkesedő jellem bontakozott ki előttem. Sajnos, az akkori idők sok nagy gondolkodójának tragikuma őt is elérte: eszméit nem

¹ II. közl. l. Bot. Közl. XIII. 1916. 66 l.

² Gombocz E.: A pesti egyet. bot. kert tört. 1914. p. 86.

értették meg, terveinek kivitelét tunya nemtörődomség akadályozta meg, áldozatkészsége érdemtelenekre pazarolódott el.

Cserey Farkas-nak a magyar botanika érdekében kifejtett munkássága három részre oszlik. Az első a maga idejében párját ritkító krasznai botanikus-kert szervezését öleli fel; a második abban a propagandamunkában áll, melyet Magyarország különböző városaiban felállítandó botanikus-kertek ügyében fejtett ki; a harmadik pedig, sajnos, kéziratban maradt irodalmi munkásságát foglalja magában.

Krasznai kertjéről részletes adatok nem maradtak ugyan fenn, de az a szeretet és buzgalom, mellyel tökéletesítése körül fáradozott, a legszebbet engedik sejtetni. „Bejártam a kertet — írja Kazinczy¹ — és álmélkodtam gazdagságain, nem mint értő, hanem mint mindannak, ami szemét gyönyörködteti, kedvelője.“ A szabadégi, meleg- és hidegházi fajok száma több ezerre rúghatott, mire abból az élénk összeköttetésből is következtethetünk, melyet Cserey a külfölddel fenntartott. Így sűrű levelezésben és cserében állott Willdenow-vel, kire, mint hathatós segítőt, többször hivatkozik. Prágából gróf Canal-tól és Nowodworski-tól kap növényeket cserebe erdelyi fajokért és ercekért; Párisban Regnault-tal, a Journ. univ. d. sc. medic. igazgatójával áll összeköttetésben. Fa- és virágkereskedők Bécsből, Ulmból, Regensburgból, Drezdából küldenek neki csemetékét és magvakat. Növényanyagának gyarapítására minden alkalmat felhasznál. Nápolyból tiszt bajtársai látják el magvakkal, brazíliai növényekhez pedig valószínűleg családi összeköttetései útján Prinz Max v. Neuwied révén jut. A *Xeranthemum bracteatum* Josephine császárné malmaisoni kertjéből származik. Botanikus-kertjének gazdagságát bizonyítja, hogy évente százával küldi a növényfajokat Kolozsvárra, Debrecenbe, Sárospatakra az ott felállítandó kertek részére.

Cserey Farkas becsvágyát és különösen tudományos és mély hazafiúi érzését egyáltalában nem elégitette ki saját, a nemzet többsége számára mégis csak nehezen hozzáférhető kertje. A botanikát, a növények ismeretét a nemzet közkincsévé akarja tenni. E célból indítja meg azt a lelkes, de egy ember erejét messze túlhaladó propagandát, melynek távoli, végső eredményeképp ott lebeg lelki szemei előtt minden nagyobb magyar városnak jól ápolt botanikus-kertje. Leveleket ír, hirlapokban helyez el cikkeket, a hatóságokat felterjesztéseivel árasztja el, sőt attól sem riad vissza, hogy az ügy érdekében őfelségétől kérjen kihallgatást. Két kézzel szórná kertjének kincseit, ha kortársai lelkén át tudná törni a közömbösségnek azt a jégpáncélját, melyről minden jó igyekezete visszapattant. Szegény jó Cserey erején felülire vállalkozott,

¹ Erd. utazása, p. 167.

sisiphusi munkát akart elvégezni: a visszagördülő kő majdhogy őt magát is el nem temette.

A botanikus-kertek terve már 1805-ben megfogamzott agyában. Egyelőre a kolozsvári, maros-vásárhelyi, sáros-pataki és debreceni ref. kollégiumokkal kapcsolatos tervek felállítására gondol. Az iskoláktól csak helyet kér, a kerteknek növényekkel való ellátásáról ő maga gondoskodna. Szándékainak tisztaságára és nemességére vall, hogy a katolikus Cserey teszi ezeket az ajánlatokat a protestáns iskoláknak. De úgy látszik az egyetlen kolozsvári kollégium az, mely méltányolni tudta szándékát, mert 1810-ben így ír Kazinczy-nak: „A kolozsvári ref. coll.-nál jól foly a *Botanicus* kertnek állapotja; egy Dobai György nevezetű ifjú, ki a *Botanicában* derekassint előment, a gondviselője. A plánták, melyeket én adtam, ottan igen jó gondviselés alatt tenyésznek, mind hideg földben, mind meleg házban.“

Már sokkal nagyobb nehézségekbe ütközhetett a maros-vásárhelyi kert terve és nem is valószínű, hogy kivitelre került volna. Tudatlanság, tájékozatlanság és nemtörődömség voltak a kerékkötők. „Mint nevetségre valójába érdemes dolgot el nem halgathatom — írja Kazinczy-nak — azon gyáva kérdést, amit egyéb aránt igen derék és cultus m.-vásárhelyi Professoorok, de nagyon gyenge *Botanicusok* terjesztettek előmbe. Ők az én ajánlásomat egy levelek által megköszönvén, abba azt a kérdést teszik előmbe, hogy hány szekér fog kívántatni az ajánlott fűvész gyűjteménynek elszállítására? Ezen embereknek nagyon rendes képzelődések lehet egy fűvész gyűjteményről, vagy talán azt gondolták, hogy egész kertemet és gyűjteményemet oda adom. Én azonban nevettem akkor is, most is ezen *Botanicusi* gyengeségeket, kérdéseken fen nem akadok, hanem a legbuzgóbb indulattal híven teljesítem azt, amit ígértem.“

Még elszomorítóbb az az elbánás, melyben Sáros-patak, és a Magyar Fűvészkönyv szülővárosa Debrecen részesítették Cserey áldozatkész terveit. Ajánlatát, mely szerint ha telke lesz a botanikus-kerteknek a nevezett városokban, hajlandó őket növényekkel ellátni, a Sáros-patakon tartott consistoriumi ülésen 1807. július 16 án Kazinczy közvetítette Diószegi-nek és Sárvári-nak. A debreceni magistratus ki is jelölt a botanikus-kertnek egy 2100 négyszögölnyi telket, de tudjuk, hogy a kert terve csak 1840-ben valósult meg. Kinek a hibáján mulott, nem lehet tudni.¹ Az év őszén Diószegi még levélben kéri fel Cserey-t az ajándéknövények lajstromának mielőbbi megküldésére, hogy a kert „helyét jó idejében ahhoz intézhessék“. De már Kazinczy-nak Diószegi-hez

¹ L. bővebben Csűrös Ferenc: A debreceni fűvészkönyv és irói. Debrecen, 1907.

intézett ugyanebből az időből származó leveléből láthatjuk, hogy Kazinczy-nak magának is kevés reménye lehetett a Sárospatakon és Debrecenben uralkodó állapotok miatt a tervek kiviteléhez, mert „nehezen s rosszul megyen ott a dolog“. Kazinczy kétkedésével szemben Cserey naiv lelkesedéssel hisz a nemes cél minden közönyt megtörő erejében és lázas buzgalommal állítja össze az elküldendő magvak, csemeték, melegházi növények és exotikus fák gyűjteményét és el is juttatja mind Sárospatakra, mind Debrecenbe. A következő években új küldeményeket indít útnak; még 1810-ben is küld melegházi növényeket, noha még semmi értesítést sem kapott, hogy az eddigiekkel mi történt és hogy általában milyen állapotban van ott a botanikus-kertek ügye. „Keserves dolog, — írja ekkor Kazinczy-nak — hogy nálunk semmi jó sem akar előre haladni.“ Az eredménytelenség láttára végső segítségképen az egyházkerületi főgondnokhoz, gróf Teleki László-hoz fordul, kérve őt, vesse latba befolyását és próbálja a debreceniek hideg közönyt megtörni.

A kollégiumi botanikus-kertek tervéről lassanként Cserey is kénytelen fájó szívvel lemondani, de a harcot nem adja fel. Újra felveti a Kolozsvárt létesítendő erdélyi nemzeti botanikus kert tervét. Ebben az ügyben már 1805-ben felterjesztéssel fordul az erdélyi guberniumhoz, „de az nem oly lélektől elevenítették, mely az igazi köz hasznot nyomósan előmozdítani igyekeznek“. 1814-ben megújított ajánlatát egyenesen őfelségéhez szándékozik benyújtani azzal az ígérettel, hogy holta után egész kerti gyűjteményét erre a „hazai institutumra hagyja oly feltétel alatt, hogy az minden vallásbéli tekintet nélkül a hazáé legyen“.

Megtette-e ezt a lépést Cserey, nem tudom; legalább is eredményét nem látjuk.

1815. után Cserey maga is lemond arról, hogy terveit valaha is megvalósíthassa. Látja, hogy minden igyekezete hajótörést szenved a hihetetlen közönyön. Az is valószínű, hogy költséges tudományos szenvedélyei és a nélkülözőkkel szemben tanusított áldozatkészsége¹ anyagi zavarokat okozott. A 20-as évek vége felé Bécsben találjuk, honnan keservesen panaszkodik Kazinczy-nak, hogy birtokára még pár 1000 forintos kölcsönt sem tud szerezni. A gondok felemésztik agilitását; ettől az időtől kezdve nem hallunk többet magasröptű terveiről.

Cserey Farkas irodalmi munkásságának termékei, két szépirodalmi jellegű művet nem tekintve, kéziratban maradtak. Lajstromuk saját felsorolása szerint a következő:

¹ L. Kőváry L.: Erdély nevezetesebb családjai. 62 l.: „Az 1817-i éhségkor a népek ezrekre vásárolt gabonát, mit köztük kiosztatott, amellet három évi tizedet s 2200 napszámot elengedett...“

1. *Erdélybe álitandó Botanicus kertrül Planum.*

2. *A bőr készítéséhez a Tormentilla gyökérnek a fa kéreg helyet való használása.*

3. *A Rhabarbara termesztésének módja.*

Mind a három művet beküldte az erdélyi guberniumnak, mely válaszra sem méltatta őket. Utóbbi kettőt, kertjében termesztett több font rhebarbara gyökérrel és több zsák maggal, németre fordítva a General-Kommandonak is benyújtotta, megjegyezvén, hogy amely granicsár a legelső ültetvényt felállítja, azt 100 forinttal jutalmazza meg. A katonai parancsnokság legalább köszönetre méltatta igyekezetét.

4. *A hernyók pusztításának módja.*

5. *Le írása azon Hazai Plántáknak, melyek a háztartásba, kézművekbe és kereskedésbe fogatosan használtathatnak.*

Cserey-nek ezt a kéziratát a kolozsvári r. k. főgimnázium könyvtárában Karl János szaktársunk megtalálta.

6. *A juhar cukor készítése és fájának gyarapítása Erdélyre nézve.*

Ezt a művet Cserey állítása szerint a gubernium kinyomatta és minden vármegyének meg is küldötte.

7. *Willdenow, Anleitung zum Selbststudium der Botanik — magyar fordítása.*

Ezt a fordítást Cserey a Kolozsvárt felállítandó botanikus-kerttel kapcsolatosan tervezett botanikai tanszék kézikönyvéül szánta. A Mária Lujzának ajánlott fordítás teljes jövedelmét Diószegi-nek és Fazekas-nak ajánlotta fel Cserey.

✱

Cserey krasznai kastélya valóságos kis muzeum lehetett Kazinczy leírása után. Növénygyűjteményén, tengeri herbariumán, exotikus termésgyűjteményén kívül itt volt felállítva egy értékes drágakögyűjtemény és a 4000 művet számláló könyvtár. Külföldi összeköttetéseit jelzi, hogy tagjavolt a regensburgi növénytani, a jénai mineralogiai, a lipcsei szász királyi gazdasági, a hanaui természetkutató társaságoknak és a berlini természetbúvár-barátok körének. Baumgarten, ki erdélyi utazásai közben megfordult vendégszerető házánál és elismeréssel szól tudásáról,¹ a *Silene Csereii*-vel örökítette meg nevét. Ha még elmondjuk róla, hogy a Nemzeti Muzeum alapítása körülményeit aggódo figyelemmel kísérte és egy magyar tudós társaság szervezetét ő maga is kidolgozta, de a megvalósításától az általános részvétlenség miatt neki is, mint annyi másnak, le kellett mondania — megerősödünk abban a hitben, hogy ő is egyike volt azoknak, kik mindkét vállukkal neki feszültek a magyar molesnek, de amelynek kimozdítása csak olyan férfú-nak sikerült, minő Széchenyi István volt.

(A növénytani szakosztály 1921. március 9-én tartott üléséből.)

¹ Enum. pl. Transs. p. XVII.